

Epistemologie a „objektivita“ sociálněvědního poznání

ONDŘEJ CÍSAŘ

Epistemology and “objectivity” in social science

Abstract: This article presents a critical commentary on the debate between M. Loužek and P. Drulák. First, in direct contradiction to Loužek’s position, the article argues that “objectivity” in social science is not based on a dogmatic belief in the ability of a particular theory to seize the “truth” of the world-out-there. Instead, the only way to approach the ideal of objectivity in our varied and complex world is to facilitate an open debate between different theoretical positions. The article then discusses the dichotomy between positivism and normativism introduced by Loužek. This dichotomy is artificial; realism is no less “normatively-oriented” than alternative paradigms in international relations theory. However, there is a relevant distinction between analytically-oriented and normatively-oriented theories that is overlooked by Loužek, who wrongly believes that all non-realist theories of international relations belong to the group of normative theories.

Key words: epistemology, objectivity, social science, international relations, positivism, realism, normative theories.

„Racionální diskuze je pro otevřenou společnost a pro vědu stěžejní. V obou případech je účelem racionální diskuze kritizovat a vyvracet.“
K. R. Popper (citováno dle Kratochwil, 2000, s. 92)

Diskuze o metateoretických východiscích studia mezinárodních vztahů (i jiných politicky relevantních fenoménů) v České republice zřetelně chybí. V angloamerické teorii mezinárodních vztahů se počala rozvíjet přibližně od konce 80. let 20. století na pozadí kritiky pozitivismu (viz například Smith – Booth – Zalewski /eds./, 1996). V epistemologickém smyslu tato kritika upozornila na to, že fakta sociální reality „nemluví sama za sebe“, ale jsou výzkumníky vždy čtena skrze určitý „filtr“ jejich předpokladů. Šlo tedy o kritiku naivního empiricismu, jejímž cílem bylo přimět výzkum mezinárodních vztahů k tomu, aby byl napříště lépe schopen reflektovat svá východiska.

Podle kritiků byl hlavní proud výzkumu mezinárodních vztahů chycen v iluzi, že se vztahuje „k samotnému světu“, a tak nebyl schopen uvědomit si vázanost obrazu světa, který rýsoval, na konkrétní předpoklady svých teoretických nástrojů. Ve skutečnosti to znamenalo, že obě dominantní paradigmatata teorie mezinárodních vztahů osmdesátých let – neorealismus a neoliberalismus –, která ve svém výzkumu vycházela z mikroekonomické teorie (a jí vlastního předpokladu aktérů, sledujících svůj vlastní zájem), představovala svůj model fungování světa jako jedinou přesvědčivou reprezentaci reality. Postpozitivisté chtěli otřást právě touto nereflexovanou jistotou a doplnit hlavní proud teorie o odlišné perspektivy. Ty pak na základě svých vlastních předpokladů přicházely s alternativními modely fungování světové politiky a tento tlak měl zprostředkovaně donutit i dominantní teorie, aby učinily svá východiska čitelnějšími. Výsledkem tak nemělo být nic jiného než růst „objektivity“ našeho poznání sociálního světa.¹

Hlavní argument tohoto příspěvku tvrdí, že objektivita sociálněvědního poznání – na rozdíl od toho, co si myslí Marek Loužek – nevyrostá z naivního prohlášení jedné parti-

kulární teorie za držitele skutečné pravdy. Jediná možná cesta, jak se v našem pluralitním a komplexním světě alespoň přiblížit k objektivitě poznání (tedy k „pravdě“ o světě), je umožnit diskuzi různých teoretických pozic mezi sebou. Mýlí se proto i Petr Drulák, který nekriticky přijímá hodnotový překryv, jenž existuje mezi politickými a teoretickými pozicemi. To je jisté v případě jednotlivých pozic pravda. Sociální věda jako prostor dialogu mezi různými teoretickými pozicemi však umožňuje vystavit hodnotové předpoklady těchto pozic kritice, a tak přispět k neutralizaci jejich možných ideologických východisek. (Jako příklad může sloužit i tato diskuzní sekce.) Jinými slovy řečeno, pokud existuje něco, co by mohlo pomoci alespoň do určité míry naplnit očekávání weberovské sociální vědy, není to dogmatismus jediné pozice, ale *teoretický pluralismus a kritická diskuze*. Věda by proto neměla být chápána monologicky jako projekt izolovaných výzkumníků, ale naopak jako *dialogický (to jest sociální) podnik*, jehož hybným mechanismem je produktivní neshoda a z ní vyplývající diskuze (viz Kratochvíl, 2000, s. 92–94)

Tímto problémem se zabývá následující sekce příspěvku. Další sekce jsou věnovány diskuzi dichotomie mezi pozitivismem a normativismem, kterou Loužek nesprávně zavádí. Rozdíl, na jehož základě se Loužek přihlašuje k realismu, neexistuje, realismus není o nic méně „normativistický“ než všechna ostatní paradigmatata teorie mezinárodních vztahů. V tomto směru mezi nimi neexistuje žádný rozdíl (druhá sekce). Přitom však existuje relevantní rozdíl mezi analytickými a normativními teoriemi mezinárodních vztahů, jehož si však Loužek není vědom a do skupiny normativistů řadí všechny teorie, které se explicitně nehlásí k realismu (třetí sekce).

HODNOTOVÁ NEUTRALITA

Jak bylo naznačeno již v úvodu textu, Petr Drulák zbytečně nahrává Marku Loužkovi na smeč, když tvrdí, že myšlenka hodnotové neutrality byla vyvrácena jako „pozitivistický mýtus“ (Drulák, 2005, s. 113 nebo s. 103 tohoto čísla časopisu). Drulák se snaží upozornit na to, že se politické preference sociálních vědců přímo zrcadlí v jejich odborné práci. To je bezesporu pravda. Drulák jde však dále – jeho argumentace se zdá naznačovat, že si myslí, že je to tak v pořádku. A to je problém, na nějž správně upozorňuje Loužek. Jeho „řešení“ je však minimálně stejně problematické jako Drulákovu.

Ve skutečnosti měl totiž Drulák upozornit na to, že bylo (a to zcela bezpečně) vyvráceno naivně-pozitivistické pojetí myšlenky hodnotové neutrality. Tedy přesně to anachronistické pojetí, jehož se dovolává ve svém textu Loužek. Ten neúnavně zdůrazňuje, že teorie veřejné volby (dále jen TVV) přistupuje k věcem, „jak jsou“, nevkládá do „reality“ žádné normativní představy, a proto představuje skutečnou vědeckou metodu. Ve skutečnosti však naopak modeluje realitu na základě svých úzce racionalistických a individualistických východisek. Reální lidé podle Loužkova názoru jednají jako atomy, sledující svůj vlastní úzce vymezený sebezájem.²

Loužkova představa hodnotové neutrality tak spočívá v tom, že dogmaticky prohlásí vlastní teoretický přístup za neutrální a ostatní obviní z ideologičnosti. Dříve, než to učiní, by si však měl vzít k srdci Drulákovu radu a seznámit se s portfolioem teorií mezinárodních vztahů a evropských studií. Zjistil by, že TVV není o nic více „neutrální“ než liberální intergovernmentalismus, paradigma víceúrovňového vládnutí, konstruktivismus nebo teorie vzájemné závislosti. I tyto přístupy mají podobně identifikovatelná východiska jako TVV. Loužkovo pojetí hodnotové neutrality je naivním přesvědčením o vlastní nepředpojatosti, které mu *zabraňuje reflektovat předpoklady jím užívaného teoretického přístupu*. Toto pojetí je proto třeba odmítnout.

Zároveň to však neznamená, že bychom měli společně s Drulákem přijmout jako neproblematické zjištění o zasahování politických preferencí do vědeckého výzkumu. Weberova myšlenka hodnotové neutrality má i dnes svou relevanci, nikoli však v Loužkově, ale ve své původní verzi. Již Weber totiž věděl, že požadavek hodnotové neutrality ve skutečnosti na každého vědeckého pracovníka klade břímě *sebereflexe*. Podle Webera od něj

vyžaduje „*schopnost rozlišovat mezi poznáním a hodnocením*“ (Weber, 1998 a, s. 14), což jej nutí činit svá hodnotová východiska naprosto čitelnými (viz například Weber, 1998 b, s. 72 a 82). To znamená, že neutralita nespočívá v dogmatickém prohlášení svého přístupu za neutrální, ale ve schopnosti reflektovat a při výuce a v publikačních výstupech otevřeně přiznávat jak teoretické předpoklady daného přístupu (v Loužkově případě tedy například vypjatý individualismus, který mu znemožňuje rozumnou konceptualizaci kolektivního jednání), tak i hodnotící pozici konkrétního autora (v Loužkově případě realistický pohled na projekt evropské integrace).

Jen *sebereflexe vlastní partikulární pozice a nikoli její falešná univerzalizace* umožňuje dosáhnout relativně objektivní znalosti o daném společenském fenoménu. K tomu pak může dojít jen tehdy, když v rámci společenských věd existuje vnitřní teoretická pluralita, která představitele každé pozice nutí k tomu, aby nahlédli partikulárnost svého pohledu. V tom spočívá smysl otevřené kritické diskuze o vědecké práci. Jen taková diskuze umožňuje demaskovat ideologické předpoklady konkrétních přístupů, a tak pootevřít dvířka objektivnějšímu „uchopení“ sociální reality.

Skutečnost, v níž žijeme, je natolik komplexní, že nelze rozumně předpokládat, že by ji byl schopen plně zachytit jeden jediný poznávací model. Teoretické modely – jak věděl M. Weber, ale jak se mylně domnívá Loužek – nezachycují esenci skutečnosti, ale vždy jen určité její aspekty. Zároveň to však neznamená, že mezi různými teoretickými modely neexistuje žádný kvalitativní rozdíl, jak si myslí Drulák, podle něhož všechny teorie tak jako tak zrcadlí určité politické preference. Některé modely však mohou být ideologičtější než jiné. K jejich rozlišení pak dochází právě v rámci kritického dialogu, který tím poskytuje vlastní klíč k vědeckému poznávání sociální reality.

V tomto pojetí proto Weberova myšlenka hodnotové neutrality vyvrácena jistě nikdy nebyla a ani nebude. Pokud by k tomu došlo, společenská věda by přestala existovat a stala by se z ní stranická služka. Ostatně do určité míry k tomu dochází. I v České republice lze koupit „odborné“ publikace, které vznikly na politickou objednávku.

PRAVA REALISMU

Loužkova archaičnost se neprojevuje jen ve vydávání vlastní pozice za univerzální měřítko vědeckosti, ale také v lehkosti, s jakou ztotožňuje to, „co je reálné“, s realismem, přičemž vše ostatní pro něj představuje nepřípustný normativismus. Realismus však – stejně jako jakákoli jiná teoretická pozice – odráží určité politické hodnoty. V tomto případě jde o hodnoty konzervatismu. Slovy Barryho Buzana lze říci, že realismus slouží jako „přirozený přístav“ všem, kdo zaujímají pozitivní přístup ke konzervativní ideologii (Buzan, 1996, s. 55). Realismus obhájí takový svět, který charakterizuje anarchie mezi státy, politický pluralismus, decentralizace, kulturní různorodost a nezávislost politických společenství. Je to pozice, která podporuje politickou fragmentaci mezi státy jako nejpřirozenější způsob politické organizace lidstva. V tomto smyslu se realismus staví kriticky vůči nadnárodní integraci, eurofederalismu a kosmopolitismu (Buzan, 1996, s. 62; Barry, 1999).

Realismus nepopisuje svět, „jaký je“, ale odráží silnou preferenci pro svět států. Protože se nesnaží být jen neutrálním popisem, ale má především ambici poskytovat praktické rady skutečným politickým aktérům, je možné říci, že realismus působí jako svého druhu performativní ideologie (v jazyce sociologie: sebenaplňující se proroctví). Pokud státníci uvěří tomu, že realismus je adekvátním popisem reality, a budou se chovat podle jeho doporučení, budou jej tímto realizovat a svět bude skutečně odpovídat jejich „popisu“ (Ashley, 1987; Brown, 1997, s. 34–35). V takovém světě bude velmi složité představit si sociální změnu, která by směřovala k hlubší nadnárodní integraci, neboť ta podle realismu neodpovídá „realitě“. Ve skutečnosti „jen“ neodpovídá ideologickým předpisům realismu (Burchill, 2001, s. 86–87). Realismus je proto *zároveň teorie, ideologie i politická praxe*, která určitým způsobem pomáhá formovat svět. V tomto ohledu se *nijak neliší od jiných teoretických pozic*, které Loužek označuje jako normativismy (liberalismus, marxismus a další).

NORMY A NORMATIVNOST

Podle Loužkova názoru realismus představuje jediný „skutečně vědecký“ přístup ke světu. Proto v teoretické argumentaci, i když ve vlastní studii pracuje i s nemateriálními proměnnými, nekriticky přijímá stanovisko zjednodušeně interpretovaného realismu a není schopen nahlédnout to, že existují silné (a v jeho terminologii pozitivistické) výzkumné tradice, které formulují přesvědčivou alternativu k realismu. Jak jinak si vysvětlit tu část jeho odpovědi Drulákovi, v níž nás poučuje o tom, že „v tradiční teorii mezinárodních vztahů existovaly od samého počátku dva proudy uvažování – jeden idealistický (normativistický) a druhý realistický (pozitivistický)“ (Loužek, 2005 b, s. 120–121 nebo s. 110–111 tohoto čísla časopisu). Podle Loužka spadá realismus vjedno s pozitivismem. To je zcela zřejmý nesmysl.

Loužek chápe pozitivismus jako epistemologickou pozici, založenou na víře v existenci odděleného poznávacího subjektu a objektivní reality, kterou lze poznat vědeckými metodami. Tyto metody zpracovávají fakta empirické reality. A tato fakta zase mohou testovat teoretické hypotézy o fungování sociální reality. V tomto smyslu je však pozitivismus slučitelný nejen s realismem (v jeho scientistní – neorealisticke – verzi), ale s jakoukoli pozicí v rámci teorií mezinárodních vztahů; k takovým pozitivistům patří jak liberálové (R. Keohane, J. Nye, J. Rosenau), tak i někteří konstruktivisté – výrazně například J. Checkel, ale také Loužkem citovaní Schimmelfennig se Sedelmeierem.³

Vezměme si konstruktivismus. V evropských studiích je sociální konstruktivismus prezentován jako přístup vhodný pro vysvětlení procesu evropské integrace, který konstruktivisté charakterizují jeho transformativním dopadem jak na evropský systém států, tak i na samotné státy. To se týká také těch států, které se ucházely nebo ucházejí o členství v Evropské unii (Schimmelfennig, 2002). Sociální konstruktivismus v evropských studiích chápe identity a zájmy relevantních aktérů integrace jako měnící se v důsledku transformací, spojených s integračním procesem. „Konstruktivistický obrat“ ve výzkumném programu evropských studií tak lze charakterizovat ontologickým posunem od materiálních zájmů k symbolickým strukturám a ke studiu norem v mezinárodní politice.

Od takto vymezeného konstruktivismu je pak třeba odlišit přístupy, vycházející z *postmodernismu* či z *poststrukturalismu*. Postmodernismus a poststrukturalismus v mezinárodních vztazích tvoří spolu s feministickými přístupy a s přístupy odvozenými z tradice kritické teorie jádro tzv. *reflektivismu*, který vedle změny ve výzkumném zaměření disciplíny chce provést posun také na úrovni základních epistemologických a metodologických opcí. Toto rozdělení umožňuje pak vymezit konstruktivismus jako střední pozici mezi dvěma póly – racionalismem (neorealismem, neoliberalismem, teorií racionální volby) a reflektivismem (více viz Císař, 2002). Marek Loužek si tohoto rozdílu není vědom – všichni konstruktivisté jsou pro něj reflektivisté.

Například Jeffrey Checkel, jedna z dominantních postav konstruktivismu v evropských studiích, ilustruje posun v úrovni ontologické (od materiálních struktur k symbolickým a ideálním strukturám a ke studiu dopadu norem na identity, zájmy a jednání aktérů), a to bez toho, že by cokoli změnil v epistemologické rovině. Epistemologicky zůstává Checkel pozitivistou, který věří v možnost testovat teorie empirickými fakty (viz například Checkel, 1998; Checkel, 1999 a; Checkel, 1999 b; pro diskuzi mezi konstruktivismem a racionalismem viz Checkel – Moravcsik, 2001). Checkel je jen jedním příkladem z mnoha, které dokládají to, že mainstreamoví realisté, liberálové i konstruktivisté sdílejí víceméně totožnou pozitivistickou epistemologii a liší se naopak v ontologii. Zatímco pro realisty je rozhodující moc států, liberálové kladou důraz na mezinárodní vzájemnou závislost a konstruktivisté na nemateriální aspekty mezinárodních vztahů – normy, kognitivní rámce, myšlenková schémata, ideologie.

Loužkova dichotomie realismus (odraz reality) versus normativismus je tak uměle zkonstruována. Na jedné straně platí, že všechny teorie (nejen) mezinárodních vztahů – tedy i realismus – s sebou nesou určitá normativní východiska. Na druhé straně však lze

na základě *motivace* konkrétního výzkumníka rozlišit mezi těmi teoriemi, jejichž primárním cílem je poskytnout nástroje pro analýzu sociální reality, a těmi, kterým jde o formulaci principů jejího žádoucího uspořádání. Loužek si však není vědom ani prvního, ani druhého faktu. První problém byl diskutován v předchozí sekci, ke druhému se dostávám nyní.

Loužek mezi normativisty počítá všechny, kdo nevysvětlují mezinárodní vztahy jen sebezájmem individuálních aktérů. Všichni ti, kdo berou v úvahu význam norem, sdílených významů, kolektivních myšlenkových schémat, ideologií a podobně, jsou v jeho očích normativisty. *Normativní teorie mezinárodních vztahů* se však od studia norem v mezinárodních vztazích poněkud liší. Zatímco první podobor má svůj jasně identifikovatelný kořen v politické filozofii, druhý je naopak pevnou a integrální součástí empiricky orientovaného studia mezinárodní politiky, a to i mezi teoretiky, kteří se považují za racionalisty (*srovnej například Goldstein – Keohane /eds./, 1993*). Neznamená to, že by byly obě oblasti zcela odděleny (koneckonců současná teorie mezinárodních vztahů má své jasné filozofické kořeny), ale přesto *dnes* představují rozeznatelná výzkumná pole, která kladou specifické otázky.

Zatímco jména z teorie mezinárodních vztahů není třeba na těchto stránkách připomínat, uvedu pro lepší vymezení několik teoretiků, kteří v poslední době výrazně promluvíli do normativní teorie mezinárodních vztahů – J. Rawls (*Rawls, 1999*), J. Habermas (*Habermas, 1998*), B. Barry (*Barry, 1999*), T. Pogge (*Pogge, 2002*), Ch. Beitz (*Beitz, 1979*), P. Singer (*Singer, 2002*) nebo Ch. Brown (*Brown, 2002*). Toto jsou primárně normativně orientované teorie (*srovnej též Císař, 2006*). Ty však Loužek na mysl nemá a užívá tento pojem k popisu standardních analytických příspěvků nerealistické orientace. To je však buď hrubá chyba, nebo (pravděpodobně ideologicky motivovaná) manipulace. Jen tak totiž může Loužek dokázat, že nejhodnější perspektivou ke studiu rozšiřování Evropské unie je (neo)realismus, jenž ve skutečnosti v jeho pojetí tahá za nitky jím samým nedostatečně zvládnuté teorie veřejné volby.

¹ Skutečnost, že se část této diskuze později uzavřela sama do sebe, na tom nic nemění. Někteří teoretici mezinárodních vztahů jednoduše dali přednost filozofii vědy před studiem světové politiky. Nejpravděpodobnějším vysvětlením tohoto trendu je vnitřní dynamika akademického pole, kde jsou jednotliví výzkumníci nuceni hledat další a další „tržní mezery“, aby mohli budovat „svá jména“. Tento trend však stojí stranou pozornosti tohoto příspěvku.

² Podle Loužkova názoru tak skuteční lidé jednájí podle axiomů teorie racionální volby. Mezi realitou a jejím modelem podle něj existuje dokonalá korespondence. To si však – jak správně upozorňuje Drulák – nemyslí ani přední představitel této teorie. Loužek tak zcela opomíjí základní východiska mikroekonomické teorie, za jejíhož představitel se sám považuje. Teorie racionální volby skutečně nevěří v racionalitu každého rozhodujícího se jednotlivce. Jen na této bázi predikuje jejich agregátní chování.

³ Opačně to platí také. Jak ukazuje scientistická kritika šedesátých let, tradiční realismus nenaplňoval pozitivistické krédo o nic úspěšněji než později kritizovaný reflektivismus (Smith, 1996).

Literatura

- Ashley, Richard (1987): *The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Relations*. *Alternatives*, Vol. 12 (1987), No. 4, s. 404–434.
- Barry, Brian (1999): *Statism and Nationalism: Cosmopolitan Critique*. In: Shapiro, Ian – Brilmayer, Lea (eds.): *Global Justice*. New York – London: New York University Press, 1999, s. 12–66.
- Beitz, Charles (1979): *Political Theory and International Relations*. Princeton – New Jersey: Princeton University Press, 1979.
- Brown, Chris (2002): *Sovereignty, Rights and Justice*. *International Political Theory Today*. Cambridge: Polity, 2002.
- Brown, Chris (1997): *Understanding International Relations*. New York: St. Martin's Press, 1977.
- Burchill, Scott (2001): *Realism and Neorealism*. In: Burchill, Scott et al. (eds.): *Theories of International Relations*. 2nd ed. London: Palgrave, 2001, s. 70–102.
- Buzan, Barry (1996): *The Timeless Wisdom of Realism?* In: Smith, Steve – Booth, Ken – Zalewski, Marysia (eds.): *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 47–65.

- Císař, Ondřej (2002): Teorie mezinárodních vztahů a evropská studia. *Politologický časopis*, ročník 9 (2002), číslo 1, s. 50–67.
- Císař, Ondřej (2006): Koncepce mezinárodní spravedlnosti v komparativní perspektivě: realismus, liberalismus a marxismus. *Politologický časopis*, ročník 13 (2006), číslo 1 (v tisku).
- Drulák, Petr (2005): Uskálí veřejné volby. Polemika ke stati Marka Loužka: Dokáže teorie veřejné volby vysvětlit rozšiřování Evropské unie? *Mezinárodní vztahy*, ročník 40 (2005), číslo 3, s. 112–118. Přetištěno in: *Mezinárodní vztahy*, ročník 41 (2006), speciální číslo, s. 102–108.
- Goldstein, Judith – Keohane, Robert (eds., 1993): *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change*. Ithaca: Cornell University Press, 1993.
- Habermas, Jürgen (1998): Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie. In: Habermas, Jürgen: *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, s. 91–169.
- Checkel, Jeffrey (1999 a): Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe. *International Studies Quarterly*, Vol. 43 (1999), No. 1, s. 83–114.
- Checkel, Jeffrey (1999 b): Social Construction and Integration. *Journal of European Public Policy*, Vol. 6 (1999), No. 4, s. 545–560.
- Checkel, Jeffrey (1998): The Constructivist Turn in International Relations Theory. *World Politics*, Vol. 50 (1998), No. 2, s. 324–348.
- Checkel, Jeffrey – Moravcsik, Andrew (2001): Forum Section. A Constructivist Research Program in EU Studies? *European Union Politics*, Vol. 2 (2001), No. 2, s. 219–249.
- Kratochvíl, Friedrich (2000): Constructing a New Orthodoxy? Wendt's 'Social Theory of International Politics' and the Constructivist Challenge. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 29 (2000), No. 1, s. 73–101.
- Loužek, Marek (2005 a): Dokáže teorie veřejné volby vysvětlit rozšiřování Evropské unie? *Mezinárodní vztahy*, ročník 40 (2005), číslo 2, s. 5–23. Přetištěno in: *Mezinárodní vztahy*, ročník 41 (2006), speciální číslo, s. 83–101.
- Loužek, Marek (2005 b): Obhajoba pozitivistického přístupu – odpověď na polemiku. *Mezinárodní vztahy*, ročník 40 (2005), číslo 3, s. 119–125. Přetištěno in: *Mezinárodní vztahy*, ročník 41 (2006), speciální číslo, s. 109–115.
- Pogge, Thomas (2002): *World Poverty and Human Rights*. Cambridge: Polity Press, 2002.
- Rawls, John (1999): *The Law of Peoples*. Cambridge, MA. – London: Harvard University Press, 1999.
- Schimmelfennig, Frank (2002): Introduction: The Impact of International Organizations on the Central and East European States – Conceptual and Theoretical Issues. In: Linden, Ronald (ed.): *Norms and Nannies. The Impact of International Organizations on the Central and East European States*. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rowman and Littlefield, 2002, s. 1–29.
- Singer, Peter (2002): *One World. The Ethics of Globalization*. New Haven – London: Yale University Press, 2002.
- Smith, Steve (1996): Positivism and Beyond. In: Smith, Steve – Booth, Ken – Zalewski, Marysia (eds.): *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 11–44.
- Smith, Steve – Booth, Ken – Zalewski, Marysia (eds., 1996): *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Weber, Max (1998 a): „Objektivita“ sociálněvědního a sociálněpolitického poznání. In: Weber, Max: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH, 1998, s. 7–63.
- Weber, Max (1998 b): Smysl „hodnotové neutrality“ v sociologických a ekonomických vědách. In: Weber, Max: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH, 1998, s. 64–108.

Poznámka

Autor by chtěl poděkovat Pavlu Baršovi a dvěma anonymním recenzentům za jejich cenné připomínky k textu.